

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА НА ИКОНОМИКАТА НА ЗНАНИЕТО ПРЕД НЯКОИ БАЛКАНСКИ СТРАНИ (ГЪРЦИЯ, БЪЛГАРИЯ, ТУРЦИЯ)

гл.ас. д-р Пенка Шишманова,

Катедра “Обща теория на икономиката”

СА „Д.А.Ценов” – Свищов

Резюме:

В студията се анализира напредъка на три балкански страни – Гърция, България и Турция – при изграждането на икономиката, базирана на знанието. За целта е използвана Методологията за оценка на знанието (Knowledge Assessment Methodology - КАМ) на Световната банка и по-конкретно система от показатели, обединени в четири опорни “стълба” – икономическа инициатива и институционална среда, образование, иновации, информационно-комуникационни технологии.

На тази база се съпоставят постиженията на страните, разкриват общите моменти и различията между тях, посочват се слабостите и сравнителните им предимства, открояват се конкретните проблеми и се очертават потенциалните възможности. Всичко това в крайна сметка цели да изведе основните предизвикателства на икономиката на знанието пред всяка от трите страни и пред Балканския регион като цяло.

Ключови думи: икономика на знанието, образование, иновации, информационно-комуникационни технологии, институции

JEL: O11, O33, O57

Abstract:

This paper analyzes the progress of three Balkan countries – Greece, Bulgaria and Turkey, in building a knowledge-based economy. For this purpose we employ the Knowledge Assessment Methodology – КАМ/ of the World Bank and, in particular, a system of indicators integrated into four supporting “pillars” – economic initiative and institutional environment, education, innovations, information and communication technologies.

Based on that, we compare the accomplishments of the respective countries, uncover the common ground and the differences between them, outline their weaknesses and comparative advantages, high-light their particular problems and lay down their potentials. All of this in the long run is intended to outline the key challenges of knowledge-based economy facing each of the three countries and the Balkan region at large.

Key words: knowledge-based economy, education, innovations, information and communication technologies and institutions.

JEL: 011, 033, 057

Бързото развитие и широкото разпространение на модерните технологии, както и все по-осезателните процеси на глобализация във всички области на човешката дейност, оказват преобразуващо въздействие върху съвременната икономика. Наблюдават се радикални трансформации, които променят не само организацията и функционирането, но и самата същност на икономиката и обществото като цяло. Това става основание да се твърди, че се формира икономика от нов тип, създаваща нова среда и начин на съществуване.

Фундаментална характеристика на този тип икономика е изместването на акцента върху знанията като основна движеща сила на развитието, което изтласква на втори план материалните ресурси и индустриалното производство. Традиционните ресурси като суровини, енергия, работна сила, паричен и веществен капитал отстъпват място на идеите, творчеството, откритията, технологиите, иновациите и пр. На основата на знанието са създадени и се развиват успешно цели индустрии, а най-богатите компании в света са неизменно свързани със знанието като ресурс и като продукт на производството. В условията на глобализация и засилена конкуренция то се превръща в най-важния стратегически актив на всяка дейност, източник на нововъведения, фактор за висока конкурентоспособност, основа на икономическия и социалния напредък.

Осъществяваните преобразования имат обективен характер и се наблюдават във всички държави, независимо от степента на тяхното развитие. Като част от глобалното и европейското пространство балканските страни също се намират под влияние на процеса на трансформация към икономиката на знанието. Обект на настоящото изследване са три от тях – България, Гърция и Турция.

Изборът им се дължи на факта, че са съседни по географско местоположение, имат сходно историческо развитие, близки са по бит и националност, притежават богато културно наследство в резултат от смесването на различни традиции и обичаи. Макар понастоящем да са с различни икономически характеристики и с различен статус в Европейския съюз¹, те имат обща хронология на стопанското си развитие – от изостанали аграрни страни бързо започват да се преустройват и да се превръщат в динамично развиващи се държави, способни да се адаптират в глобализацията се свят.

Сходните изходни позиции на трите страни в протичащата трансформация, както и общият стремеж за изграждане на конкурентоспособни икономики, базирани на знанието, провокират настоящия сравнителен анализ. Той се осъществява чрез съпоставка на техните постижения в някои основни направления, пряко свързани с икономиката на знанието. На тази основа се разкриват общите моменти и различията между разглежданите страни, посочват се техните слабости и сравнителни предимства, открояват се конкретните им проблеми и се очертават потенциалните възможности за тяхното преодоляване. Всичко това в крайна сметка цели да представи напредъка и да изведе основните предизвикателства, които стоят пред Балканския регион като цяло и поотделно пред всяка от трите страни, насочили своето развитие по пътя на знанието.

---

¹ Гърция е член на Съюза от 1981 г., България – от 2007 г., а Турция е кандидат за присъединяване от 1999 г.

***

Под влияние на наблюдаваните в световен мащаб радикални промени, базирани на знанието и технологиите, в социално-икономическото развитие на балканските страни също настъпват сериозни изменения. В една или друга степен те “пренастроят” стопанствата си на основата на знанието в различните му форми², осъзнавайки че това е единственият път за превръщането им в развити икономики и за адекватната им интеграция в световните и европейските икономически мрежи. Това е в унисон с поставената от Европейския съюз (в който тези страни членуват или са кандидати за присъединяване) приоритетна цел Европа да се превърне “в най-конкурентоспособната и динамична икономика в света” именно на базата на знанието.

Степента, в която отделните страни (включително и тези на Балканите) съумяват да се възползват от достиженията на информационно-технологичната революция, както и възможностите им да приспособяват продукта на знанието към своите нужди, са обект на засилен интерес и множество измервания от различни организации³.

Основно значение за създаването и развитието на концепцията за “икономиката на знанието” има Световната банка. Тя е разработила и Методология за оценка на знанието (Knowledge

---

²Вж. по-подробно Климов, С. Интеллектуальные ресурсы общества, Санкт-Петербург, 2002, с. 52.

³ На всеки две години експерти от Световния икономически форум представят проучване от серията, посветена на изпълнението на целите, поставени от Лисабонската стратегия пред страните членки на ЕС. Понастоящем е факт четвъртото издание “The Lisbon Review 2008” (www.weforum.org). Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) периодично също провежда изследвания и изготвя тематични анализи (напр. PISA-Program for International Student Assessment) за състоянието и възможностите на отделните държави относно адаптацията им към икономиката на знанието (www.oecd.org). Световната банка има изградена методология и оценява напредъка на страните по два основни индекса, които ще бъдат разгледани по-нататък (<http://web.worldbank.org>).

Assessment Methodology - КАМ)⁴, по която отчита напредъка на отделните страни в тази посока. За целта е създадена система от показатели, обединени в четири опорни “стълба“. Те отчитат достиженията на дадена страна в следните области⁵:

- ✓ **икономическа инициатива и институционална среда** (основни индикатори – тарифни и нетарифни ограничения, качество на законодателството, правов ред);
- ✓ **образование и обучение** (основни индикатори – грамотност на населението, брутно записване в средното образование, брутно записване във висшето образование);
- ✓ **иновационната система** (основни индикатори – възнагражденията и плащанията за предоставени права на собственост, научни и технически статии, регистрирани патенти);
- ✓ **информационна и комуникационна инфраструктура** (основни индикатори – брой телефони, брой компютри, брой интернет потребители).

Общата готовност на дадена страна за икономиката на знанието се идентифицира чрез два индекса – Индекс на икономиката на знанието (Knowledge Economy Index - KEI), който се образува като средна величина от стойностите по четирите “стълба“, и Индекс на знанието (Knowledge Index - KI), който също е средна величина, но за разлика от първия, не отчита информацията за институционалната среда. И двата измерителя заемат стойности от 0 до 10 в зависимост от напредъка на съответната икономика по пътя

---

⁴ <http://web.worldbank.org>

⁵ Всяка от конкретните области е представена в КАМ чрез три основни индикатора, а цялата система обхваща общо 83 индикатора.

на знанието. Така представената методология и съответните индекси се използват като основа на настоящия анализ.

Индексите на представените тук страни - България, Гърция и Турция – са според очакванията. Като дългогодишен член на ЕС, и съответно с най-големи възможности да се възползва от изгодите на интеграцията в условията на информационно-технологичната революция, Гърция има най-високи показатели (KEI 7,38 и KI 7,48) за развитието на икономиката на знанието. В сравнение с нея България, която отскоро е в европейското семейство, показва по-ниски резултати - съответно 6,80 и 6,73. Макар да е призната за функционираща пазарна икономика, тя все още не е достатъчно зряла в това отношение и по-бавно се реструктурира. Икономиката на Турция, въпреки че е обявена за една от най-бързо реформиращите се сред европейските (извън ЕС) и централно азиатските страни⁶, не е разгърнала напълно своя потенциал и нейните индекси са съответно 5,61 и 5,14 (вж. табл.1).

Табл. 1
Индекси за икономиката на знанието за сравняваните балкански страни

Индекс	България	Гърция	Турция
1. Индекс на икономиката на знанието – KEI (средно 3,4,5,6)	6,80	7,38	5,61
2. Индекс на знанието – KI (средно 4,5,6)	6,73	7,48	5,14
3. Икономическа инициатива и институционален режим	7,01	7,08	7,02
4. Образование	7,42	8,20	4,38
5. Иновации	6,43	7,63	5,67
6. ИКТ	6,33	6,62	5,38

Източник: Световната банка

⁶ The Lisbon Review 2008, World Economic Forum (www.weforum.org).

От таблицата се вижда, че както за България, така и за Гърция, разликата между двата индекса (KEI и KI) е незначителна в сравнение със стойностите за Турция. Това се обяснява със силата на влиянието на установения институционален режим и създадените условия за развитие на икономическата инициатива.

По принцип въздействието на **институционалния режим и икономическата инициатива** се свързва с редуциране на административните бариери за започване на бизнес и развитието му в стимулираща конкурентна среда. Това означава, че се създават благоприятни условия за увеличаване на инвестициите, формира се среда за легална заетост на хората, налице са обстоятелства за по-големи данъчни приходи в бюджета, ограничават се възможностите за корупция и пр.

В Турция едни от най-съществените подобрения са в областта на тарифните и нетарифните ограничения за търговия, които в изследването са оценени с индекс 9,56. Постигане за страната е и съкратеният срок за стартиране на бизнес, който е в рамките само на шест дни в сравнение с необходимите 17 дни средно за ЕС. Наред с това, Турция реализира успехи по отношение на либерализацията на пазара, изразени в повишаване ефективността на правителствената антитръстова политика. Така тя осигурява по-високо ниво на конкуренция и сравнително добро качество на икономическите агенти на пазара⁷. Друго сериозно постижение на Турция е напредъкът в посока защитата на инвеститорите, цитирано в доклада "Doing business 2009", където страната е подобрила позициите си с 13 места в класацията на изследването⁸. Освен това, в сравнение с някои от новоприсъединилите се към ЕС страни и с някои

---

⁷ Пак там.

⁸ Doing business 2009 (www.doingbusiness.org).

кандидатки за присъединяване, Турция показва по-добри резултати относно защитата на правата на собственост, независимостта на съдебната система, финансовата тежест на правителството върху населението и пр⁹.

Отчетените постижения обаче, не могат да компенсират слабите резултати на турската икономика в редица други области като качество на законодателството, данъчно облагане, иновации и пр. Провежданите реформи са частични и в много случаи слабо ефективни, което не създава достатъчно стимули за разгръщане на модерно и конкурентно производство. Необходими са още редица преобразования като по-стриктно прилагане на законодателството; по-ефективно използване на ИКТ в бизнеса; облекчаване на процедурите, свързани с плащането на данъци, получаване на разрешение за строителство, регистрация на собственост, получаване на кредити, ликвидация на бизнеса и т.н.¹⁰ Всичко това има за цел не само да привлече повече чуждестранни инвеститори, а най-вече да мотивира турските предприемачи да инвестират в собствената си страна.

Положителното влияние на институционалния режим и икономическата инициатива се усеща и в България. Според доклада "Doing business 2009" страната е осъществила реформи в четири направления (стартиране на бизнес, плащане на данъци, изпълнение на договори, прекратяване на бизнес). В същото време тя е влошила състоянието си по отношение получаването на разрешения за строителството като е повишила таксите и е въвела допълнителни изисквания към кандидатите.

---

⁹ Turkey's Competitiveness in a European Context, World Economic Forum, 2006.

¹⁰ Doing business 2009.

Въпреки че индикаторът за създадената благоприятна среда за развитие на предприемачеството в Гърция е почти еднакъв с този на Турция и България, на фона на останалите показатели за развитието на гръцката икономика, неговите стойности са сравнително ниски и именно на това се дължи негативното му влияние върху общия за страната индекс за икономиката на знанието (индексът KEI е по-нисък от KI). Освен това данните на Световната банка разкриват и влошаване на индекса в сравнение с предходни периоди – от 8,18 за 1995 г. понастоящем той е спаднал до 7,08. Наред с отчетените неблагоприятни изменения, трябва да се посочат и постиженията на страната. Те са във връзка със защитата на инвеститорите и тяхната собственост, законодателните изменения относно опростяването на процедурите за създаване на ООД, новия кодекс за фалитите, създаването на стабилна и предсказуема данъчна среда за бизнеса и пр.¹¹ За страна като Гърция обаче, наблюдаваните подобрения само в някои от направленията на успешното предприемачество са твърде недостатъчни с оглед нейната атрактивност за инвеститорите и по-нататъшното ѝ развитие в условията на новия тип икономика.

Като цяло и в трите страни се отчита напредък по отношение на институционалния режим и създадените условия за развитие на икономическата инициатива, но все пак това си остава сериозно предизвикателство за тях и усъвършенстването на рамката от правила, стимулиращи създаването на нови знания, трябва да продължи.

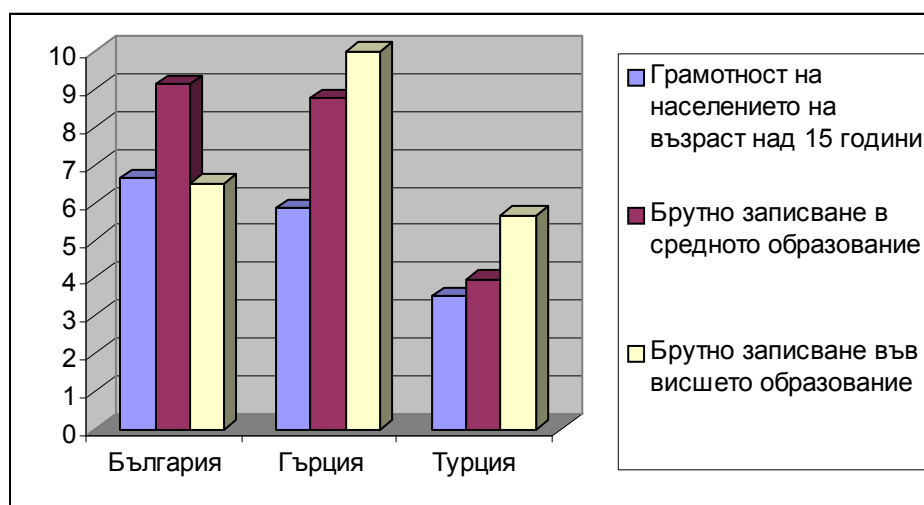
Ключов момент по пътя към икономиката на знанието е степента на развитие на **образованието**. Чрез него се осъществява предаване и натрупване на знания, съхраняват се национални традиции и опит, прилагат се добри чуждестранни практики,

---

¹¹ Пак там.

осъществява се подготовка на хората за активното им включване в производствените и социалните връзки. Наличието на добре образована и висококвалифицирана работна сила става критично условие за конкурентоспособността на икономиката и бързата ѝ адаптация към динамично променящата се среда. Това е фактор, който в днешните реалности нито една страна не може да си позволи да пренебрегне.

Представената информация в таблица 1 показва, че въпросът за образованието стои с най-голяма острота пред турската икономика. Тя рязко се отличава от останалите страни с много ниски стойности на индекса на образованието. По всички основни показатели, включени в този обобщен индекс, Турция значително отстъпва на България и Гърция (граф.1).

Изготвено от автора по данни на Световната банка.

Граф. 1. Индекс на образованието в трите балкански страни

Въпреки че образованието в Турция е поставено като основен държавен приоритет, все още не може да се компенсира голямата изостаналост на страната от времето преди Ататюрк¹². Макар че още

¹² Turkish Education System (www.enjoyturkey.com); Country Studies (countrystudies.us).

през 1924 г. той въвежда задължителното начално образование, липсата на подходяща инфраструктура забавя трансформационния процес, с което се обяснява и настоящият по-нисък процент на грамотност на турското население над 15-годишна възраст - 87,4% (при 96% за Гърция и 98,2% за България), посочен в Доклада за човешкото развитие 2007/2008¹³. От началото на 80-те години вече почти всички деца между 6 и 10 години са записани на училище. Това от своя страна поражда друг проблем. Понастоящем основното образование също е задължително и големият брой деца в тази училищна възраст предизвиква недостиг на сгради и учители. Така се създават предпоставки за влошаване качеството на обучението предвид големия брой ученици на един учител – 26,7 (при 10,6 за Гърция)¹⁴. Изостаналите райони в източната част на Турция допълнително затрудняват развитието на образованието – нестихващите от 1991 г. противоречия разстройват образователния процес в района и имат негативно отражение върху обобщените национални показатели. Не на последно място религията и народопсихологията (особено в селските райони на Източна Турция) в голяма степен допринасят за ограничаване участието на подрастващите в образованието – става въпрос за слабо посещение на детски градини, нисък процент на записване в средните училища извън родното място и т.н.

Посочените факти са причина за незадоволителните образователни характеристики на турското население, главно в частта им за средното образование – делът на записаните е 79% от населението в съответната възрастова група (индекс 3,97). Предвид нарасналите потребности на една икономика от високообразована

---

¹³ Вж. Програмата на ООН за развитие в България (www.undp.bg).

¹⁴ По данни на Евростат за 2006 г. (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

работна сила, това е нисък дял и по този показател Турция изостава както в сравнение с другите две страни (България – 106%¹⁵, индекс 9,12 и Гърция – 103%, индекс 8,75), така и спрямо европейския стандарт като цяло.

По-добро е положението в сферата на висшето образование, където по оценка на Световната банка Турция е малко над средното равнище (индекс 5,66). Недостатъчният брой висши училища обаче, ограничава възможностите за създаване на висококвалифицирани кадри вътре в страната, поради което се отчита нарастване числеността на турските студенти в съседните и други държави. Нуждата от бърза приспособимост на страната към изискванията на новата международна среда изправя турското правителство пред необходимостта от увеличаване на публичните инвестиции в образованието и разгръщане на мрежата от частни университети.

За разлика от Турция, България е страна с достатъчен брой учебни заведения и високо участие на населението в образователната система. Това се обяснява преди всичко с приоритетното място на образованието в ценностната система на повечето българи и с добрите традиции на страната в тази насока. Неслучайно България има високи стойности на показателя за грамотност на населението – 98,2% (поради което заема 50-то място измежду 177 държави в класацията на Доклада за човешкото развитие 2007/2008) и висока степен на записване в средното образование (което не е задължителна степен на обучение) – 106,1%. По тези критерии тя изпреварва другите две страни. Това е признак, че у нас все по-ясно се осъзнава зависимостта между придобитата образователна степен от една страна и възможностите за трудова

---

¹⁵ Става въпрос за коефициента на записване в средното образование, който се определя като отношение на записаните (независимо от възрастта) към цялото население в съответната възрастова група. - Knowledge Assessment Methodology – КАМ (<http://web.worldbank.org>).

реализация, по-добри доходи и стандарт на живот в новата икономическа среда, от друга.

За съжаление тези положителни резултати се съпътстват от някои негативни процеси, които ако се превърнат в дълготрайни тенденции, могат да окажат отрицателно въздействие върху формирането на адекватни знания и умения у българското население. Става въпрос за наблюдаваното преждевременно напускане на образователната система, незадоволителното качество на образователния продукт (особено в гимназиалната степен), неадекватна мотивация на учителите по отношение възможностите им за развитие, неефективна връзка между образованието и реалната икономическа среда и т.н.¹⁶.

Всичко това оказва влияние върху следващата образователна степен – висшето образование. В това отношение България, която има 45,6% дял на записаните във висшето образование от населението в съответната възрастова група, не само че не заема водещи позиции сред сравняваните страни, но отчита стойности наполовина по-ниски от тези в Гърция (94,9%) и по-близки до тези в Турция (34,6). Причината трябва да се търси както в изброените по-горе проблеми, така и във финансовите затруднения на семействата относно издръжката на студентите, неуредиците със студентското кредитиране, неадекватното заплащане на труда и неефективното използване на квалифицираните кадри и т.н. В сегашната ситуация на голям брой висши училища вероятно ще се подобрят количествените показатели за записване. Предвид ниската раждаемост и високата миграция, това ще означава занижени критерии на входа на системата и влошено качество на висшето

---

¹⁶ Тези въпроси са по-подробно разгледани в: Шишманова, П. Икономически аспекти на човешкия капитал в България, Абагар, 2008.

образование, което от своя страна ще окаже негативно влияние върху развитието на икономиката на знанието.

В Гърция делът на хората, записани във висшето образование спрямо цялото население в съответната възрастова група, е един от най-високите за всички страни в ЕС – 95%, поради което е оценено от Световната банка с най-високия индекс - 10. Независимо от това, гръцкото висше образование също страда от редица недостатъци, предизвикали много протести напоследък – незадоволително качество на продукта, ниска възвръщаемост на вложенията, слаба връзка с пазара на труда, силна централизация на управлението и пр¹⁷. Това налага бързо и адекватно реформиране на системата с цел създаване на качествена работна сила, отговаряща на новите потребности на бизнеса.

Третият опорен “стълб” в икономиката на знанието е **иновационната система**, която се базира на ресурсите и продуктите, представляващи ново знание. Възможностите на една икономика да придобива и използва, както и да създава такива блага, определят нейната степен на иновативност, респ. готовността ѝ да посрещне предизвикателствата на технологизацията и глобализацията.

Както показва индексът на Световната банка (табл. 1), от разглежданите три страни Гърция има най-добри позиции в това направление. Стойностите на включените в индекса три променливи – възнагражденията и плащанията за предоставени права на собственост, научни и технически статии, регистрирани патенти – разкриват, че Гърция изпреварва в пъти постиженията на България и

---

¹⁷ Economic Survey of Greece, 2007 (www.oecd.org).

Турция¹⁸. Макар че не е сред водещите европейски страни в областта на иновациите, Гърция е с 10 места по-напред от България в класацията на доклада “The Lisbon Review 2008”, което още по-категорично посочва изоставането на Турция и България от иновационните лидери. Подобни са констатациите и в специализирания доклад за напредъка в сферата на иновациите “European Innovation Scoreboard 2008” (EIS 2008)¹⁹, на чиято основа е изградена тази част от анализа. Според обособените в цитирания доклад четири групи страни²⁰, Гърция е сред умерените иноватори, докато България и Турция са в групата на догонващите държави.

Характерно за Гърция е, че по иновационни характеристики тя е под средното европейско ниво, но пък се променя с по-бърз от средния темп. Нейните силни страни (не само по отношение на другите две държави) са иновативното предприемачество и неговите положителни ефекти върху отделни аспекти на икономическата дейност и върху резултатите на стопанството като цяло. В това отношение Гърция се отличава със значителен дял на иновативните фирми (32,7%), който е над средноевропейското равнище (30%) и двойно по-висок от този на България (15,1%). Голяма част от тези фирми (13,3% от всички предприятия при 9,5% средно за ЕС27) залагат на ползотворното сътрудничество с други организации при разработване и внедряване на нови продукти, услуги и процеси.

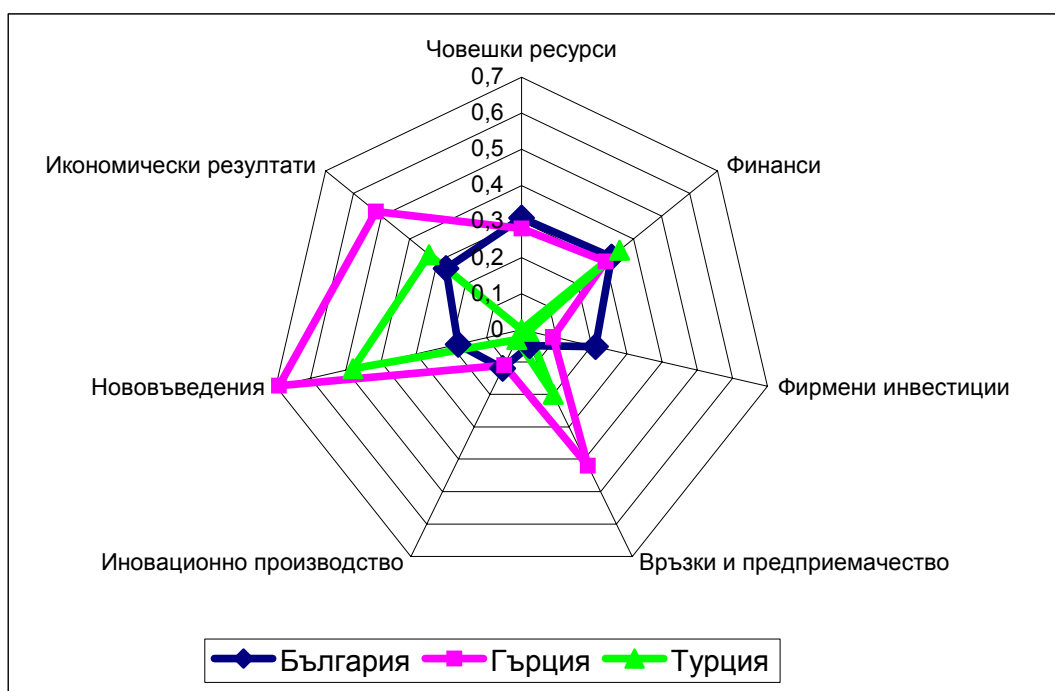
¹⁸ Относно възнагражденията и плащанията за предоставени права на собственост за 2006 г. в Гърция те са 42,53\$/млн. население, за България – 10,38\$, а за Турция – 5,09\$; по отношение на научните и техническите статии за 2005 г. – Гърция (386,44 на млн. население), България (98,71), Турция (108,44); във връзка с регистрирани патенти в Американското патентно ведомство за 2002-2006 г. - Гърция (1,87 на млн. население), България (0,74), Турция (0,26) – данни на Световната банка (<http://info.worldbank.org>).

¹⁹ European Innovation scoreboard 2008, January 2009 (www.proinno-europe.eu).

²⁰ В първата група са иновационните лидери - Швеция, Финландия, Германия, Дания и Великобритания. Във втората група са страните, следващи водачите – Австрия, Ирландия, Люксембург, Белгия, Франция, Холандия. Третата група е на умерените иноватори - Кипър, Естония, Словения, Чехия, Испания, Португалия, Гърция и Италия. И в последната група са догонващите страни - Малта, Унгария, Словакия, Полша, Литва, Хърватия, Румъния, България и Турция.

Това допълнително повишава иновативния капацитет на страната и увеличава разликата с Турция, където делът на тези предприятия е наполовина по-малък, и още повече с България, където делът на предприятията с партньори в иновациите е над три пъти по-нисък.

Отчетената предприемаческата активност в Гърция и сътрудничеството между фирмите в областта на иновациите мултиплицират положителните си въздействия в повишаване дела на въведените иновации и постигане на високи икономически резултати – над половината от МСП (51,3%) са внедрили маркетингови и организационни иновации, повече от една трета от МСП (37,3%) са въвели продуктови и процесни новости, 51,8% от общия експорт на услуги заема експортът на високотехнологични услуги (при 48,7% за ЕС27), 11,1% е заетостта във високотехнологичните дейности и пр. (граф. 2)

Изготвено от автора по информация на European Innovation scoreboard 2008.

Граф. 2 Иновационно развитие на България, Турция и Гърция

По принцип високата степен на участие на една страна в изградените иновационни мрежи означава, че тя разполага със значителни човешки, капиталови, институционални и други ресурси. И тук е мястото да се отбележи, че отчетените резултати за Гърция са постигнати (както беше посочено по-горе) при еднаква оценка на бизнес средата за трите страни и при по-ниски стойности на показателите за образованието на кадрите в сравнение с България (без данните за висшето образование). Това показва, че Гърция най-добре от разглежданите страни успява да се възползва от наличните си ресурси за иновации и да ги превърне в нарастващи изгоди за цялата икономика.

В тази връзка трябва да се посочи, че Турция също добре използва предимствата, които създават отбелязаните подобрения в средата за развитие на предприемачеството - 80% от фирмите имат достъп до високоскоростен интернет, половината от МСП са въвели маркетингови и организационни иновации, 38% от експорта се състои от средно- и високотехнологични блага. Прави впечатление, че и в трите посочени направления Турция е по-добре позиционирана от България, а по отношение на Гърция - незначително изостава само в сферата на нововъведенията. Високите стойности на посочените индикатори до голяма степен са в основата на регистрирания ускорен напредък на турската икономика, макар и далеч от средното европейско равнище. Според EIS 2008, за последните пет години страната бележи 4,4% ръст в областта на иновациите (при 2,3% за ЕС27) като най-бързо напредва в областта на частното кредитиране, разходите за НИРД, експорта на средно- и високотехнологични блага и т.н. За съжаление Турция изостава по почти всички други показатели, като най-слабо е представянето в сферата на технологичното производство (регистрирани патенти,

търговски марки, промишлен дизайн), фирмените инвестиции и човешкия капитал (граф. 2). Най-тревожно е изоставането на страната в областта на човешкия капитал – в това отношение Турция отчита най-ниски резултати сред всички страни, включени в EIS 2008. Предвид фундаменталното значение на хората и техните способности при изграждане на икономиката на знанието, това се очертава като най-голямата пречка за иновативното развитие на турската икономика.

В същото време България, чието основно предимство е наличието на високо образовани трудови ресурси, не успява да се възползва адекватно от тези свои конкурентни позиции. По количествени критерии тя изпреварва другите две страни и в повечето случаи е на или над средноевропейското равнище²¹. Този факт, в съчетание с високия размер на чуждестранните инвестиции и сравнително благоприятната предприемаческа среда, предполага адекватни резултати в иновационната област.

Фактите обаче показват изоставане на икономиката в това направление. Според общата класация на EIS 2008 България е на последно място сред страните-членки на ЕС. Аналогични са изводите и в доклада за изпълнението на лисабонските критерии²². Това насочва проблема към качеството на българското образование, което напоследък предизвиква много резерви. Показателни в случая са незадоволителните постижения на осмокласниците в областта на математиката, представени в последното изследване на

---

²¹ По брой на магистрите на 1000 души от населението на 20-29 години, България (31,5) е близо до ЕС27 (40,3), по-добра е ситуацията по дял на завършилите висше образование на възраст 25-64 г. – съответно 22,4% и 23,5%, а по отношение на младите хора на възраст 20-24 г., завършили поне средно образование, България (83,3) изпреварва ЕС27 (78,1) – по данни на EIS 2008.

²² The Lisbon Review 2008.

TIMSS (2007)²³, както и слабото участие на младите хора в научно-техническите специалности на висшето образование²⁴. Това означава, че при сегашното си състояние образователната ни система не може да осигури адекватни знания за ефективно участие в икономиката на знанието. Голяма част от бъдещата работна сила на страната притежава средно ниво на знания, които може да използва в стандартни ситуации. В много от случаите липсват необходимите за иновативната икономика гъвкавост, креативност, аналитичност, стремеж към усъвършенстване на знанията и учене през целия живот. Ясно е, че България засега разчита повече на чуждо знание и технологии, но това е императивно свързано с нуждата от адекватен човешки капитал, който да осъществи техния надежден трансфер и ефективното им приложение в реалното производство.

Налице са още редица проблеми, особено в областта на иновативното предприемачество и активното участие в иновационните мрежи, създавания технологичен (регистрирани патенти, търговски марки) и научен продукт (научни публикации) и пр. Причините за това, според експертите в доклада “Иновации.бг 2008”, могат да бъдат открити в няколко посоки. Предимно и основно това се дължи на ниските разходи за научно-

---

²³ TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) изследва постиженията на учениците от четвърти и от осми клас в областта на математиката и естествените науки. Досега са проведени четири изследвания – през 1995, 1999, 2003, 2007, като България е представена само от ученици в осми клас. Според резултатите от изследването българските ученици са получили 464 точки при средно равнище 500, което влошава позицията на България в сравнение с 1995 г. (527 точки) и от групата на страните с високи постижения тя вече е в групата със средни постижения – Вж. Highlights From TIMSS 2007: Mathematics and Science Achievement of U.S. Fourth- and Eighth-Grade Students in an International Context. (www.nces.ed.gov).

²⁴ Относно висшето образование през 2006 г. завършилите математически и научно-технически специалности у нас са 8,5 на 1000 (в Гърция – 10,1, в Турция – 6,2), докато в ЕС27 те са 13, а във Великобритания и Ирландия - над 18-21 – данни на Eurostat (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>). За сметка на това много повече са българските студенти, които следват социални, икономически или правни науки (41%), при 34% за ЕС - Вж. Bulgaria – Education and Skills for the Knowledge Economy, A Policy Note, 2006, (<http://siteresources.worldbank.org>)

изследователска дейност; липсата на високо технологични центрове и лаборатории, където да бъдат провеждани изследванията; липсата на финансови и фискални стимули от страна на държавата да окуражи иновативните фирми; липсата на ефективен трансфер на знания от транснационалните компании към местните фирми, липсата на търсене на иновационни продукти²⁵. Към тях могат да се добавят още ниската изходна база при изграждането на националната иновационна система, спецификата на икономическия живот у нас, както и въздействието на множество външни фактори.

Изброените проблеми обаче не означават, че трябва да се пренебрегват постиженията на страната по отношение увеличения достъп до високоскоростен интернет, експорта на високотехнологични услуги, нарасналата заетост в този сектор на икономиката и т.н. Най-оптимистичното е, че макар по-трудно и с известно закъснение, реформите в посока развитие на иновациите у нас продължават. По информация на EIS 2008, темпът на тези промени в нашата страна (7%) е не само по-висок от този в Гърция и Турция (съответно 4,3% и 4,4%), а е най-висок сред всички изследвани страни, което дава надежди за бързо достигане на средноевропейските стандарти.

В тясна връзка с иновационната система са **информационните и комуникационните технологии (ИКТ)**, чрез които се събира, обработва, съхранява и разпространява готовото знание. От една страна ИКТ са продукт от дейността на иновационната система, а от друга – те съдействат за осъществяване на връзките между икономическите субекти, както и за по-нататъшно развитие на системата в съответствие динамичната вътрешна и международна

---

²⁵ Вж. Иновации.бг 2008, Българската иновационна политика в Европейския съюз, Фондация “Приложни изследвания и комуникации” 2008.

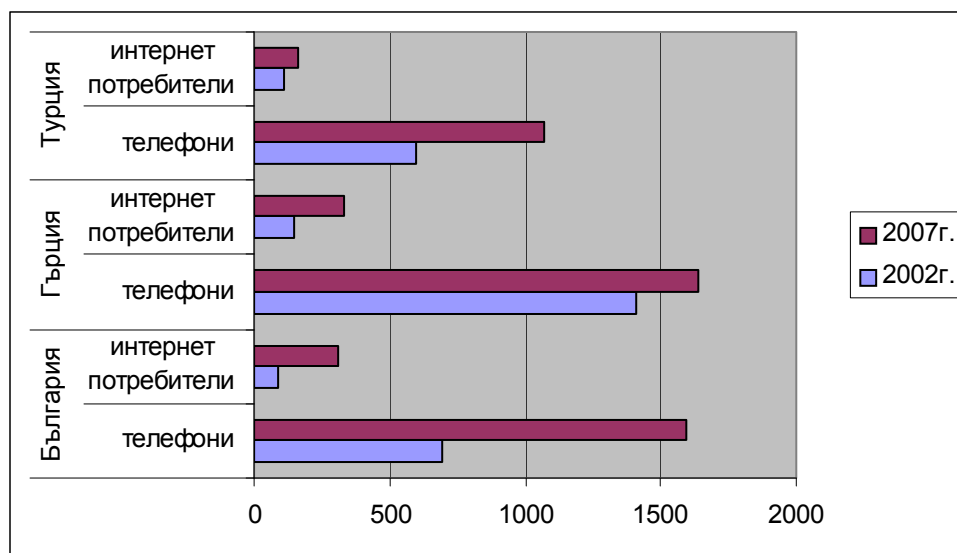
среда. В този смисъл те са катализатор на икономическите и социалните промени, допринасят за намиране на нетрадиционни решения на множество проблеми и разкриват нови начини за повишаване на адаптивността и конкурентоспособността на отделните страни.

Обективните процеси на ускорено развитие и широко разпространение на модерните технологии, императивно налагат наличие на информационно-комуникационна инфраструктура, която да е съпоставима с тази на конкурентите. Сравняваните три икономики оценяват значимостта на ИКТ и всяка, според възможностите си, се стреми да увеличи техния брой и максимално да се възползва от ефектите, които те създават.

Разпространението на телекомуникационните технологии протича най-интензивно в България. За периода от 2002 г. до 2007 г. броят на телефоните на 1000 души от населението се повишава близо 2,5 пъти (главно за сметка на увеличаването на мобилните телефони – ръстът за периода е почти четири пъти), а хората, ползващи интернет (на 1000 души) се увеличават над три пъти. По-слаби, но също положителни са темповете на растеж за Турция (броят на телефоните нараства със 78%, а интернет-потребителите - с 46%) и Гърция (ръстът е съответно 16% и 32%)²⁶ – граф. 3.

---

²⁶ По данни на International Telecommunication Union (www.itu.int).

Изготвено от автора по данни на International Telecommunication Union.

Граф.3. Използвани телекомуникационни технологии през 2002 г. и 2007 г.

Ускореното навлизане на телекомуникационните технологии в България може да се обясни не само с “принудата” на обективните обстоятелства и с осъзнатата полза от тяхното приложение, но и с повишения стандарт на живот на населението през последните години, както и с необходимостта страната да компенсира изоставането, натрупано през дългия период на преход (а и преди него). Важен стимул е и развитието на пазара, което насърчава конкуренцията между доставчиците на телекомуникационни услуги и понижава цените на предлаганите продукти.

Въпреки по-бавния си напредък, към 2007 г. Гърция показва по-добра техническа и технологична осигуреност и по-голяма степен на готовност да използва предимствата на телекомуникациите в сравнение с другите две страни. Това обяснява и по-високата оценка – индекс 6,62 (при 6,33 за България и 5,38 за Турция) в класацията на Световната банка за постиженията в областта на ИКТ и напредъка към икономиката на знанието. Достигнатото от Гърция равнище на осигуреност с телекомуникационни технологии се дължи на

създадените по-благоприятни условия за тяхното разпространение и развитие. Дългогодишното членство на страната в ЕС и разгръщането на свободната инициатива, на базата на частния сектор, са важни фактори, стимулиращи навлизането на тези технологии.

Посочените детерминанти са с определящо значение и са валидни и по отношение на компютърната осигуреност на анализираниите икономики. Компютризацията обикновено се разглежда в две направления – достъп на населението и обезпеченост на предприятията.

Според изследване на разпространението на персоналните компютри в домакинствата към 2007 г.²⁷, отново по-добри са показателите на Гърция (40% от домакинствата разполагат с компютър, а 25% имат и интернет връзка), следвана от Турция (където относителните стойности са съответно 28,5% и 18,9%) и България (23,3% и 19%).

Отчетената за България по-слаба наситеност на домакинствата с компютри се компенсира от по-активната им използваемост в сравнение с Турция. У нас делът на индивидите, използвали компютър и интернет през последните 12 месеца е съответно 33% и 18,1%, докато за Турция той е по-нисък - 20% и 14,6%. В същото време трябва да се отбележи, че в България, където използваемостта на ИКТ е на по-високо равнище, икономическият ефект от тяхното приложение е нисък. Според годишния доклад “е-България” приложението на компютъра е предимно в посока слушане на музика, гледане на филми, игри и интернет, а главните цели при използването на Мрежата са за осъществяване на контакти с роднини, приятели и познати в страната и чужбина, както и за

---

²⁷ “ICT in Households”, International Telecommunication Union.

поддържане на служебни контакти²⁸. Аналогично е състоянието и в турските домакинства – 93,2% от тези, които имат интернет, целят да получат информация, да се забавляват или да комуникират със свои близки и само 8% - да осъществяват обучение, свързано със заетостта²⁹. Предвид интензивните промени в разпространението на ИКТ и улеснения достъп до тях, към настоящия момент може да се очаква увеличение на използваемостта и в други направления като: работа от дома, виртуално обучение, научни изследвания и пр.

На фона на другите държави от ЕС, представените данни за изследваните страни, са изключително ниски и са съизмерими само с тези на Румъния³⁰. Този факт на практика означава, че значителна част от населението на трите държави не изпитва потребност или не може да използва рационално изгодите на модерните технологии и не е в състояние да постигне оптимизация на времето, средствата и усилията за извършване на ежедневната си дейност. Трябва да се подчертае обаче, че при тези динамични промени, едногодишният период (от 2007 г. до началото на 2009 г.) е достатъчно дълъг интервал от време, през който изнесените данни за безопасността и използваемостта на ИКТ вероятно значително са се подобрили, макар и все още далеч от средноевропейското равнище.

По отношение прилагането на ИКТ в предприятията информацията е разнородна, класифицирана по различни признаци и поради това, много често - трудно съпоставима. Базирайки се на

---

²⁸ Годишен доклад “е-България 2006” (www.arcfund.net).

²⁹ Information Society Strategy (2006-2010), State Planning Organization, July 2006 (www.bilgitoplumu.gov.tr).

³⁰ Страните от ЕС15 с най-ниски стойности относно безопасността на домакинствата с компютри са Кипър и Италия - 53% от домакинствата, Франция - 62%, а за интернет - 39% от домакинствата в Кипър и Португалия, 43% в Италия, 49% във Франция. Най-високи стойности за наличието на компютри имат Исландия - 89% от домакинствата, Холандия - 86%, Дания и Швеция - 83%, а относно интернет достъпа – 84% от домакинствата в Исландия, 83% в Холандия, 79% в Швеция, 78% в Норвегия и Дания – “ICT in Households”, International Telecommunication Union.

различни изследвания по тези въпроси, могат да се посочат някои данни за състоянието на компютърната осигуреност на производствените единици в разглежданите страни. Според “Иновации.бг 2008” през тази година компютризацията на българските предприятия е достигнала своето пик - 90,2%, тъй като останалите 8% от предприятията смятат, че нямат нужда от компютър, а 1% - имат нужда, но не могат да си го позволят. Навлизането на интернет във фирмите у нас леко се забавя, но се задържа на нива 75-76%³¹. По данни на Турския статистически институт нивото на обезпеченост на турските предприятия с компютри е сходно с това в България - 90,6%, докато делът на тези с достъп до глобалната мрежа е с над 10 процентни пункта по-висок - 89,2%³², а в Гърция той достига 93% от предприятията³³.

Аналогично на домакинствата, и тук се констатира, че наличният капацитет все още не се използва пълноценно. В много от българските предприятия (60%) компютрите се използват предимно в областта на секретарската, деловодната и счетоводната дейности. Много по-малко са случаите (около 10% от предприятията), когато се прилагат автоматизирани системи за управление, производство или връзки с клиентите³⁴. В гръцките предприятия качеството и особено степента на приложение на технологичната инфраструктура също е незадоволителна. Това е валидно предимно за сектора на малкия бизнес, където наситеността с компютърна техника е недостатъчна или оборудването е от по-нисък клас. Нивото на автоматизация на бизнес процесите в тях е сравнително слабо и не

---

³¹ Вж. доклада “Иновации.бг 2008”.

³² Turkish Statistical Institute (www.turkstat.gov.tr)

³³ Данни на Eurostat.

³⁴ Вж. доклада “е-България 2006”.

се наблюдава творческо приложение на ИКТ³⁵. В Турция не съществуват обширни проучвания за използването на ИКТ в предприятията, но като най-слабо звено по отношение използваемостта на ИКТ се посочват микропредприятията (с 1-9 заети), които представляват 96,3% от всички предприятия. Наличието на модерни бизнес приложения като управление на ресурсите или на взаимоотношенията с клиентите е едва 3%³⁶.

Като една от главните причини за това състояние на предприятията, отново трябва да се посочи недостатъчната компетентност на кадрите. Според българските експерти, ИТ-уменията на голяма част от работещите (извън ИТ-сектора) са резултат на еволюция и самообучение. В Гърция липсата на достатъчен брой подготвени кадри се определя като основен фактор за слабото разпространение на ИКТ в МСП. При това става въпрос не само за недостиг на конкретни умения, но и недостатъчно разбиране на ползите от ИКТ. Според турските бизнесмени, след съображенията за сигурност, най-големи пречки за приложението на ИКТ е ниската компетентност на заетите и трудно намиране на квалифицирани в тази област кадри³⁷.

Като цяло разгледаните направления на приложението на ИКТ в трите страни потвърждават изводите на Европейската комисия, направени в годишния доклад "i2010"³⁸. А именно, че напредъкът им в областта на ИКТ е частичен и бавен, и въпреки положителните тенденции, постиженията относно развитието на информационното общество остават едни от най-ниските в Европейския съюз.

---

³⁵ Current situation and Prospects of the IT Sector (www.infosoc.gr); Karageorgos, G., E-Business in Greek Enterprises (www.sepe.gr);

³⁶ Information Society Strategy (2006-2010), (www.bilgitoplumu.gov.tr).

³⁷ Вж. по-подробно цитираните източници за съответните страни.

³⁸ www.ec.europa.eu.

***

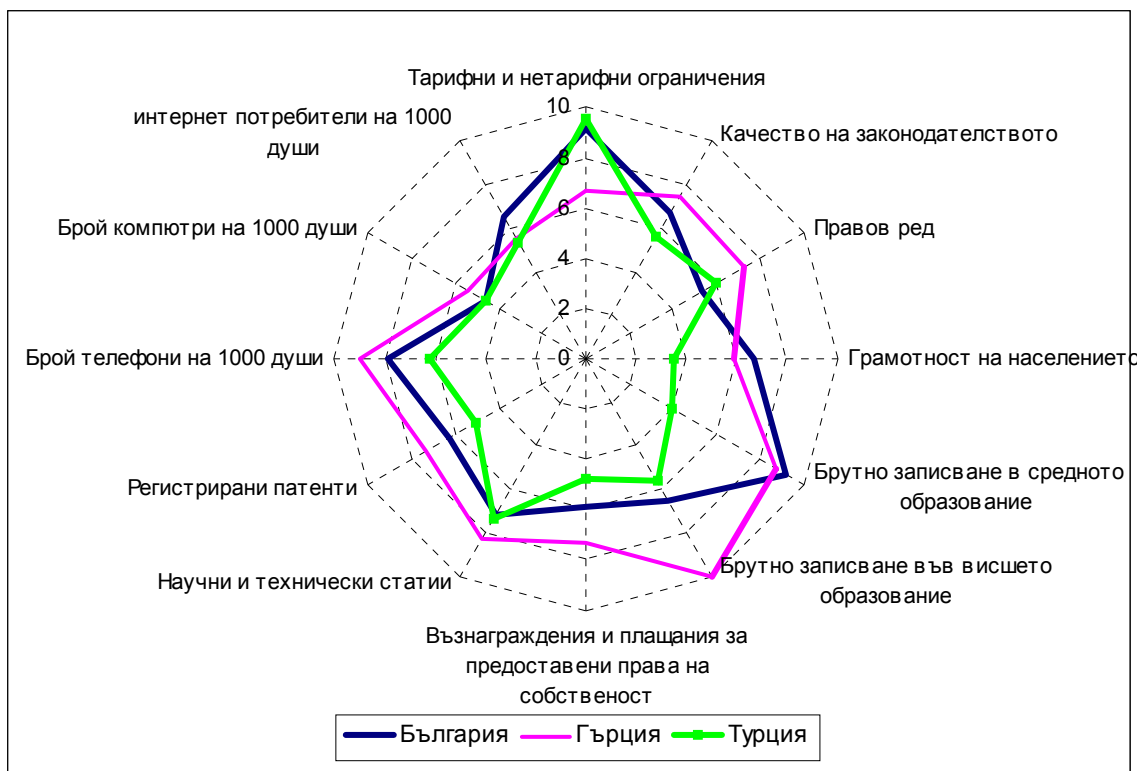
Направеният анализ разкрива много общи черти на разглежданите балкански страни, приели предизвикателството да се адаптират към изискванията на новия тип икономика, базирана на знанието. Налице са видими постижения в стремежа им за икономическа и социална трансформация, повишаване на конкурентоспособността и постигане на ново качество на живот на хората. Конкретни доказателства за това са активните действия за опростяване на институционалния режим и създаване на благоприятни условия за разгръщането на икономическата инициатива; извеждането на образованието като национален приоритет и осъзнаването на неговия императивен характер за изграждане на икономиката на знанието; развитието на иновациите и внедряването на нови продукти, процеси, организационни и маркетингови идеи; бързото навлизане и сравнително широкото разпространение на съвременните ИКТ.

Страните имат сходни характеристики и по отношение на проблемите, които трябва да решават. Темпът на провежданите реформи и в трите икономики не е достатъчно висок, отчитаният напредък е по-бавен от обективно възможния, постигнатите резултати в повечето случаи са под средноевропейското равнище, а nerядко - и твърде далеч от него. Независимо от ключовото значение на образованието, неговото качество не е адекватно на новите потребности на бизнеса, което от своя страна, е причина за отчетената ниска ефективност на използваемостта на ИКТ.

Въпреки посочените прилики, всяка от тези икономики притежава своя индивидуалност по отношение на съществуващите недостатъци и определените приоритети. В зависимост от конкретното състояние и съществуващи възможности, страните

трябва да запазят и увеличат изявените си предимства и едновременно с това да положат усилия за преодоляване на слабите си места.

Силните позиции на Гърция са по отношение на осем от разглежданите 12 индикатора (вж. граф. 3). Иновационната активност и информационно-комуникационната инфраструктура са най-развитите елементи на икономиката на знанието в тази страна. Тя се откроява с голям дял на иновативните фирми (над средноевропейското равнище) и засилено участие в създадените иновационни мрежи. Относително по-добрата техническа и технологична осигуреност на икономиката и високата активност на населението по отношение на образованието допълнително повишават потенциала за изграждане на новия тип икономика.

Изготвено от автора по данни на Световната банка.

Граф. 4. Постигания на България, Гърция и Турция по основните индикатори на икономиката на знанието

Сравнителните предимства на България традиционно са свързани с високото участие на населението в образователната система и произтичащата от това висока степен на грамотност на хората над 15-годишна възраст. Трябва да се подчертае и фактът, че страната регистрира най-бърз темп на реформите в областта на иновациите (сред всички страни в ЕС27) и най-интензивен растеж на телекомуникационните технологии, което е предпоставка за бъдещо натрупване на знания и модернизация на икономиката.

Турция се отличава с успехи в някои аспекти на институционалната среда и създаването на по-благоприятни условия за развитието на предприемачеството. Положителна е и тенденцията за ускоряване темпа на разпространение на ИКТ, както и нарасналата активност в областта на иновациите.

Изведените относителни предимства на отделните страни обаче, не гарантират бързо общоикономическо развитие. Налице са много проблеми, чието съществуване забавя хода на трансформационния процес и възпрепятства изграждането на икономиката на знанието. Наред с посочените по-горе общи слабости, конкретните проблеми за Гърция се свеждат до несъвършенствата в институционалната среда и слабия ефект на извършваните промени в тази област, силната централизация в управлението на образователната система, спадът в разходите на бизнеса за НИРД и пр. В България с особена острота стоят въпросите за ниското равнище на иновациите (въпреки ускорените темпове на промяна), влошаващото се качество на образованието (особено в гимназиалната степен), отсъствието на добре работеща институционална система. Основните трудности за Турция са свързани с частичния характер на провежданите реформи, незадоволителното състояние на човешкия капитал, проблемите с

качеството на законодателството, ограничения обем на технологичното производство и т.н.

В този смисъл и в трите страни трябва да продължат активните действия за преодоляване на изостаналостта и за достигане на средноевропейското равнище по всички наблюдавани индикатори. Главните насоки на промените могат да се обобщят по следния начин:

I. Осигуряване на трудовите пазари с хора, притежаващи адекватни знания и компетенции чрез:

1. ускорено реформиране на образователните системи, съчетано с различни форми на продължаващо професионално обучение и учене през целия живот;
2. увеличаване броя на кадрите, получили подготовка в областта на съвременните технологии, за сметка на други, по-традиционни сфери на познанието;
3. засилване на връзката между бизнеса и образованието чрез ясно определяне на потребностите от съответните специалисти и активно участие на фирмите в тяхната подготовка (чрез пряко финансиране, участие в изготвянето на учебните планове, предоставяне на възможности за практическо обучение) и пр.

II. Насърчаване на иновативността чрез увеличаване на разходите за НИРД, като за целта е необходимо:

1. увеличаване на бюджетните средства за НИРД и стимулиране на фирмените инвестиции в тази посока;
2. подобряване на сътрудничеството между бизнеса и научния сектор чрез пряко участие на фирмите в научните разработки;
3. стимулиране на транснационалните компании за създаване на изследователски центрове в разглежданите страни.

III. Ускоряване разпространението на ИКТ и подобряване ефективността на тяхната използваемост чрез:

1. увеличаване наситеността на домакинствата, училищата и предприятията със съвременна компютърна техника;
2. разширяване на достъпа до интернет и осигуряване на високоскоростна връзка за повече потребители;
3. повишаване на ефективността от приложението на ИКТ в домакинствата - за обучение, за работа от дома и пр.
4. по-пълноценно използване капацитета на ИКТ в предприятията чрез прилагане на автоматизирани системи за управление на цялостната дейност, системи за планиране и прогнозиране на ресурсите, за анализ на пазарите и т.н.

Наред с тези общи насоки за действие, акцентите на **Гърция** трябва да се поставят и върху следните по-важни моменти:

- ✓ осигуряване на по-голяма автономност за университетите;
- ✓ засилване на контрола върху качеството на образованието и легализиране на частните висши училища;
- ✓ съкращаване на срока за стартиране на бизнес, облекчаване на процедурите при регистрация на собственост и отпускане на кредити, по-стриктно спазване на условията по договорите и пр.;
- ✓ ускоряване темпа на иновациите и повишаване на обезпечеността на МСП с информационно-комуникационни технологии, като едновременно с това се провежда и активна информационна кампания за разясняване на техните предимства за бизнеса.

Сред основните приоритети на **България** трябва да бъдат:

- ✓ техническо и технологично обновяване на производството чрез ефективни финансови и фискални стимули;

- ✓ увеличаване на сътрудничеството с други компании (главно чуждестранни) за повишаване иновационния капацитет на местните предприятия;
- ✓ предоставяне на консултантски услуги и професионална информация на млади фирми при разработване на иновационни продукти;
- ✓ увеличаване на средствата за образование и повишаване ефективността на неговото финансиране;
- ✓ ускоряване на реформите в системата за контрол и оценка на качеството на образованието;
- ✓ по-висока мотивация на учителите и преподавателите за работа в системата (адекватно възнаграждение и възможности за развитие);
- ✓ ограничаване намесата на администрацията в бизнеса и облекчаване на процедурите по регистрация на собственост, получаване на лицензи и разрешителни;
- ✓ увеличаване прозрачността на сделките и ограничаване на условията за корупция.

Усилията на **Турция** трябва да бъдат съсредоточени в следните конкретни направления:

- ✓ повишаване равнището на обща грамотност на населението;
- ✓ приобщаване на хората от изостаналите райони в общия образователен процес и стимулиране на младите хора за продължаване на обучението (особено в средната образователна степен);
- ✓ увеличаване на ресурсите за образование и подобряване на образователната инфраструктура;
- ✓ по-голяма ефективност, прозрачност и отговорност в дейността на публичната администрация;

- ✓ по-голяма независимост на съдебната система и засилване на борбата с корупцията;
- ✓ усъвършенстване на системата на електронното правителство;
- ✓ развитие на механизмите за целево финансиране и техническо консултиране на предприятията, занимаващи се с изследователска и развойна дейност и пр.

В заключение трябва да се отбележи, че направеният анализ на страните относно техния напредък към икономиката на знанието потвърждава предположенията за общо относително предимство на Гърция, следвана от България и Турция. Като цяло обаче, изостаналостта трите страни в сравнение с развитите европейски държави налага бързи и целенасочени реформи с постоянния ангажимент на правителствата и активното участие на цялото общество.